

Bijlage Archeologie

Archeologisch bureau onderzoek voor het plangebied Scherpenzeel-zuid
(gemeente Scherpenzeel)

P.A.C. Schut
14 juni 2010

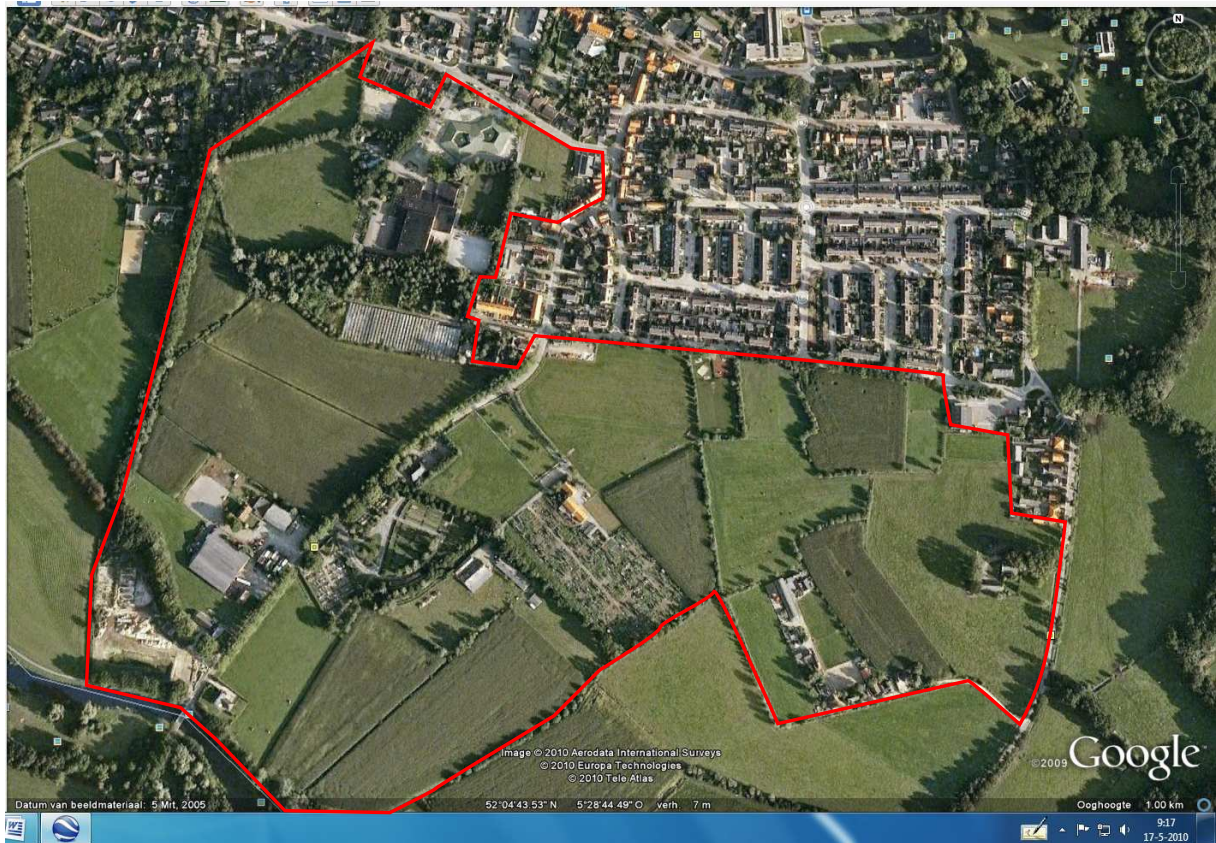
Inleiding

Het plangebied Scherpenzeel-zuid bestaat uit een drietal locaties (Heijhorst, Koepellaan en Flintstonepark) waar o.a. woningbouwprojecten worden gerealiseerd. Deze bureaustudie richt zich op de gevolgen voor mogelijk aanwezige archeologische resten en kan gezien worden als een eerste verkenning ten behoeve van verder onderzoek. Het betreft een plan waarvan het stedenbouwkundig ontwerp nog niet gereed is. Over de wijze van bouwrijp maken en de funderingsmethode is nog geen informatie beschikbaar, waardoor over de mate van verstoring nog geen uitspraak gedaan kan worden. Vanwege de hoge grondwaterstand in het gebied ligt het in de verwachting dat een ophoging met minimaal 0,5 meter noodzakelijk zal zijn. In het algemeen geldt dat bij woningbouwprojecten de grondwerkzaamheden de bodem tot ca. 1 meter beneden het maaiveld zullen verstoren. Ook bij de veronderstelde ophoging worden eventuele archeologische resten, die op 30 – 50 cm diepte verwacht kunnen worden, aangetast. Op basis van de Monumentenwet 1988 en de WRO dient sinds 2007 inzichtelijk gemaakt welke archeologische waarden in een plangebied aanwezig zijn en hoe met eventuele waarden dient te worden omgesprongen. In deze bureaustudie is onderzocht of er rekening gehouden moet worden met de mogelijke aanwezigheid van archeologische waarden binnen het plangebied en wat de vervolgstappen zijn. De archeologische waarde en verwachtingenkaart (2009) van de gemeente Scherpenzeel kan beschouwd worden als een beknopte bureaustudie. Ten behoeve van het huidige plan is nader ingezoomd op mogelijke verstoringen, specifieke verwachtingen en de aanwezigheid van eventuele archeologische resten in het gebied. Voor de percelen in eigendom van de gemeente Scherpenzeel worden momenteel concrete plannen gemaakt om tot ontwikkeling te komen van bepaalde delen van het gebied te komen (A. Heijhorst, B. Koepellaan) (Afb. 2).

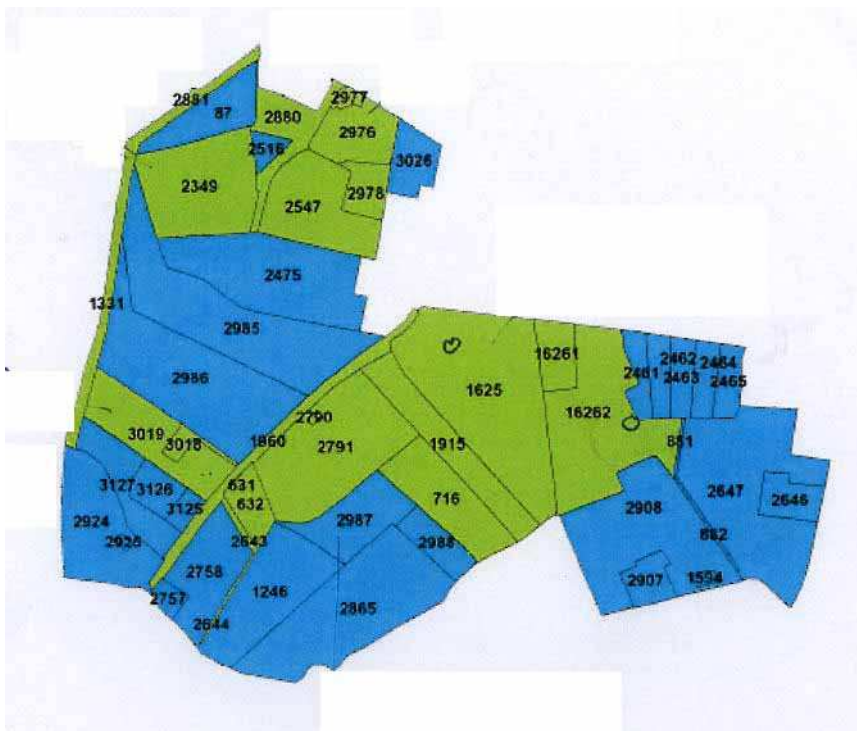
Huidig gebruik

Het gebied heeft een agrarische functie, waardoor het wordt gekarakteriseerd door weilanden en akkers. Een zone ten zuiden van de Holvefloetlaan is bebouwd (o.a. een sporthal en woningbouw). Ook langs de zuidzijde van de Koepellaan bevindt zich verspreide bebouwing. Tegen de Luntersche beek in de zuidoostelijke hoek van het plangebied bevindt zich een voormalige waterzuivering. In het centrale deel ligt een complex volkstuinten, terwijl ten westen hiervan een recreatiegebied is gelegen.

Als gevolg van bebouwing (o.a. sporthal, bedrijven, begraafplaats, volkstuintjes, vakantiewoningen) is de bodem plaatselijk verstoord, waardoor eventuele archeologische resten op de genoemde locaties zijn aangetast (afb. 1). Naar verwachting heeft het agrarische gebruik de grond tot 30 – 40 cm onder het maaiveld verstoord (afb. 1).

Afb. 1 Luchtfoto (Google)

Afb. 2 Het plangebied met in groen aangegeven de zone waar deze bureaustudie zich op toespitst.

Landschappelijke achtergrond

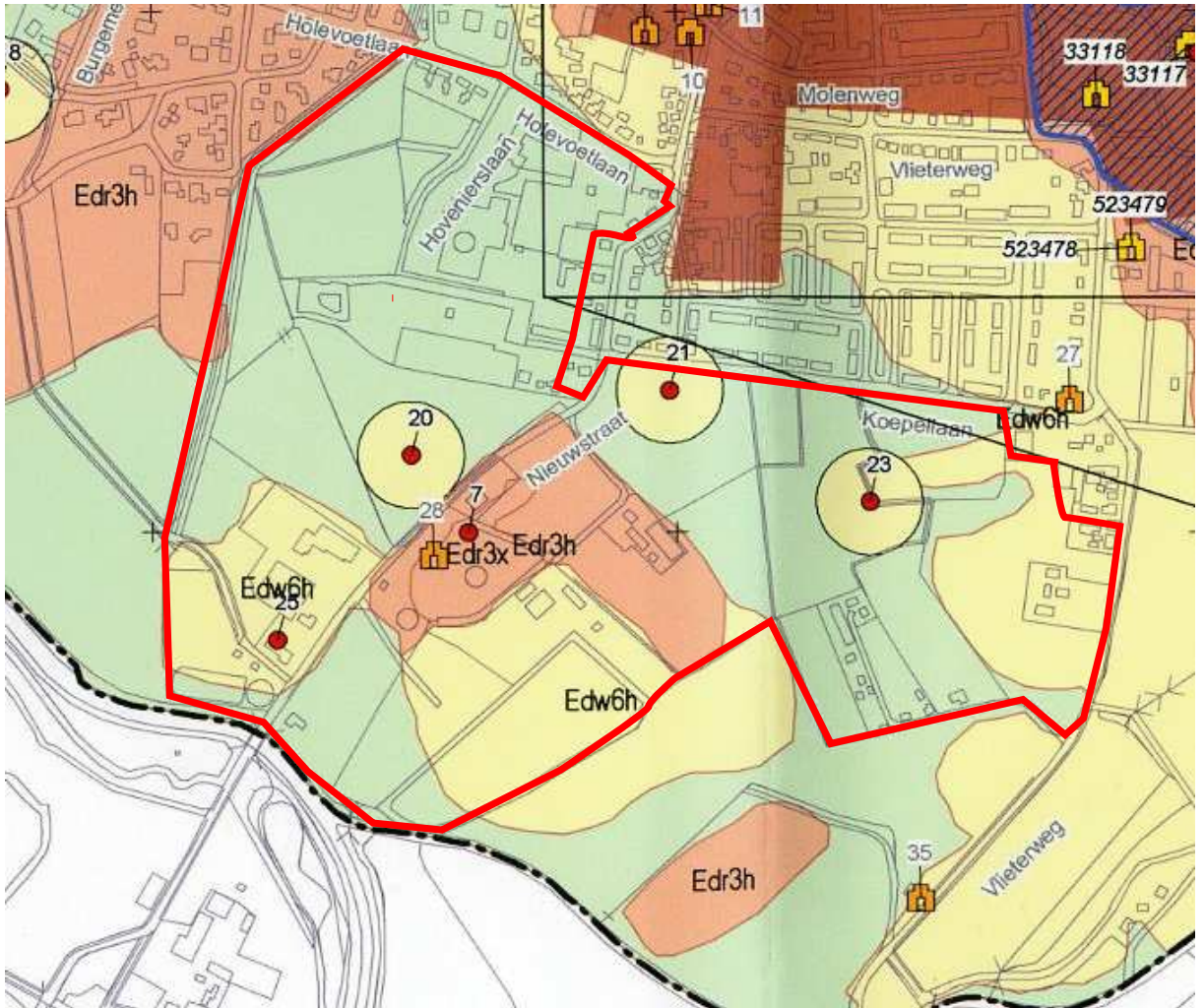
Scherpenzeel ligt in de Gelderse Vallei. Dit grotendeels laag gelegen gebied is ontstaan tijdens de een na laatste ijstijd (Saale IJstijd), toen een gletsjer zich een weg baande door de huidige Vallei waardoor een glaciaal bekken ontstond. Aan de randen werd de bodem omhooggestuwd tot de stuwwallen waar de reliëfrijke Veluwe en de Utrechtse heuvelrug hun ontstaan aan te danken hebben. Op de plaats van de gletsjer ontstond een diep dal, waarvan de bodem meer dan 100 meter beneden het huidige Scherpenzeel ligt. In de volgende perioden werd dit dal door tal van invloeden (wind, zee, rivieren) weer langzaam opgevuld tot het in grote lijnen zijn huidige omvang kreeg. Tijdens de laatste IJstijd (Weichsel) werd het huidige landschap gevormd. Door afstromend smeltwater werd het gebied als het ware geëgaliseerd, terwijl op andere momenten door de poolwind zand opstootte in het onbegroeide landschap. Hierdoor werd dekzand afgezet, soms als een dik pakket, soms in de vormen van kleinere of grotere dekzandruggen. Juist deze laatste elementen vormden door hun hogere ligging veelal aantrekkelijke bewoningsplaatsen. In de lagere delen kon op grote schaal onder natte omstandigheden veen ontstaan of was het gebied door vernatting ongeschikt voor bewoning. De hogere delen van het landschap zijn in latere tijden door middel van plaggenbemesting extra opgehoogd, waarmee de ontwikkeling van het landschap in grote lijnen af was.

Bewoningsmogelijkheden/verwachtingen

In het archeologische informatiesysteem (Archis) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed staan enkele gegevens geregistreerd. In Archis staat binnen het plangebied een vondstmelding (46014) geregistreerd van een vuurstenen afslag uit het Mesolithicum. De beschrijving 'naast de Luntersche beek' rechtvaardigt het vermoeden dat de vindplaats niet exact bekend is. De afslag is vermoedelijk afkomstig van de hieronder beschreven dekzandkop rond de begraafplaats. Binnen het onderzoeksgebied bevinden zich verder geen waarnemingen of AMK terreinen. Buiten het onderzoeksgebied zijn verschillende meldingen aangetroffen die betrekking hebben op waarnemingen binnen het historische centrum van Scherpenzeel (o.a. de kerk en het kasteelterrein dat uit de veertiende eeuw dateert). Het kasteelterrein is het enige archeologische terrein binnen de gemeente Scherpenzeel dat op de archeologische monumentenkaart van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed staat geregistreerd.

Het landschap bepaalt in belangrijke mate het latere gebruik door de mens. Op de gemeentelijke archeologische waarde- en verwachtingenkaart zijn duidelijk drie landschappelijke eenheden te onderscheiden (afb. 3):

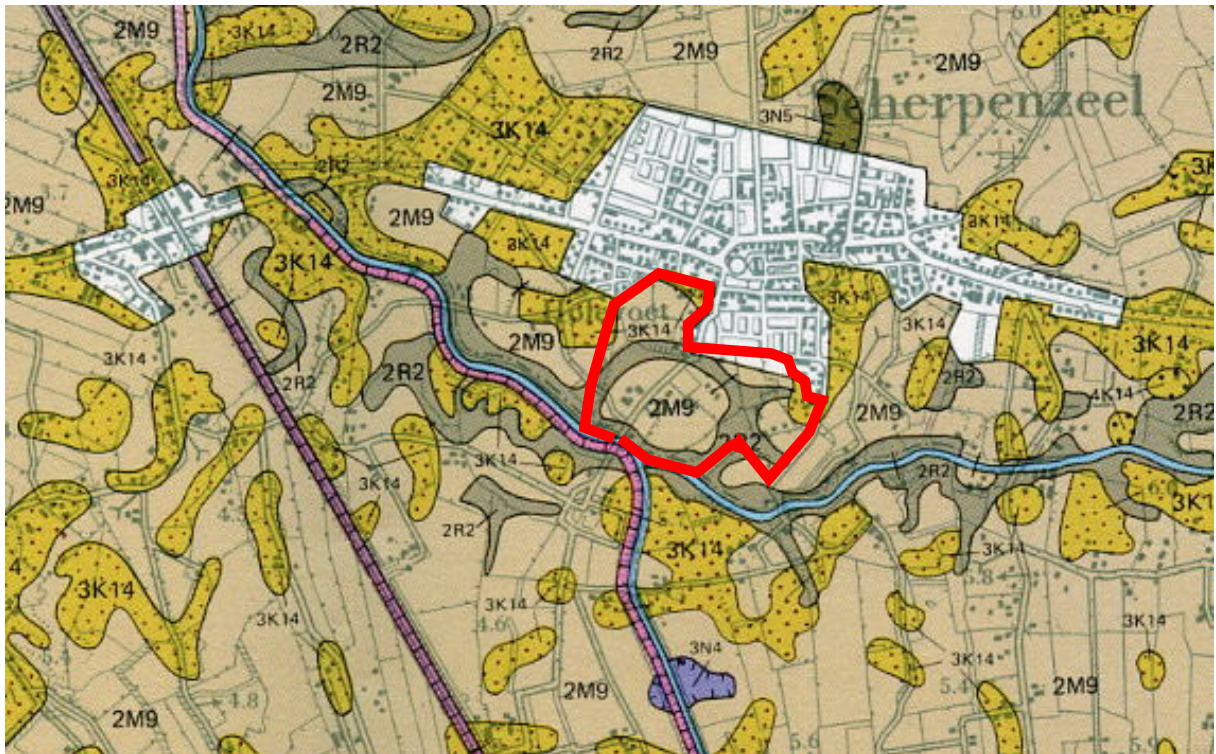
- Gebieden met dekzandvlakten of – laagten hebben een lage archeologische verwachting (groen)
- Gebieden met dekzandwellingen hebben een middelhoge archeologische verwachting (geel)
- Gebieden met (hoge) dekzandruggen of –koppes hebben een hoge archeologische verwachting (licht bruin)

Afb. 3: Uitsnede uit de archeologische waarden- en verwachtingenkaart gemeente Scherpenzeel (RAAP 2009)

Het plangebied ligt ten zuiden van een groot gebied met middelhoge verwachting waar het dorp Scherpenzeel op is ontstaan. Op de gedetailleerde gemeentelijke waarden- en verwachtingenkaart heeft het plangebied grotendeels een lage verwachting. Het betreft een dekzandvlakte bestaande uit humeuze, lemig zandige vochtige bekeerdersgronden (pZg23-III - VI) . Centraal bevindt zich een dekzandwelling/rug met een laarpodzol (CHn21-VI), bodem die is ontstaan door een beperkte aanreiking van plaggen/potstalbemesting (< 50 cm). Dit gebied heeft een middelhoge tot hoge verwachting.

De geomorfologische kaart laat een gedeeltelijk verspoelde dekzandvlakte zien met mogelijk een meander van de Luntersche beek (dalvormige laagte). Langs Holevoetlaan is een randje van een dekzandrug te zien, terwijl rond het Wetrotterrein een dekzandkopje wordt onderscheiden.

Afb. 4 Detail van de geomorfologische kaart, kaartblad 32 Amersfoort (Stiboka 1982)

Afb. 5 Uitsnede van het Actueel Hoogtebestand Nederland (www.ahn.nl)

OP het AHN zijn duidelijk de verschillende geomorfologische eenheden herkenbaar, (donkergroen=beekeerdgronden; lichtgroen =dekzandwelingen; geel/bruin = dekzandkop). In de zuidoosthoek is een verhoging herkenbaar die samenhangt met de waterzuivering. Het enigszins kromme laantje dat deze verhoging aan de noordzijde begrenst, maakt vermoedelijk onderdeel uit een toegangsweg van het landgoed Lambalgen

Wanneer de verschillende kaarten (geomorfologische- bodem kaart en AHN) met elkaar worden vergeleken ontstaat geen eenduidig beeld. Samengevat kan worden gesteld dat er sprake is van een dekzandkop en enkele dekzandwelingen omgeven door beekerdgronden. Er dient rekening gehouden te worden met de mogelijkheid dat ten noorden van de dekzandkop een meander van de Luntersche beek loopt, hoewel het AHN hier niet op wijst.

Historische kaarten

Historisch bron- en kaartmateriaal geven het volgende beeld:

- De Man (1805) laat drie huisplaatsen zien (25, 20 en 21 op de gemeentelijke archeologische waarden- en verwachtingenkaart) die georiënteerd lijken te zijn op de Nieuwstraat. 20 (Kadies - Koudijs) en 21 (Geytenbeek) zijn rond 1880 afgebroken, terwijl 25 (Beekhuis) op 10 mei 1940 is verwoest door oorlogshandelingen. Er dient rekening te worden gehouden met de mogelijkheid dat de drie erven oudere (middeleeuwse?) voorgangers kunnen hebben gehad waarvan de resten mogelijk nog in de bodem aanwezig zijn.

Afb. 6 Detail van de kaart van De Man (1805)

- Huisplaats 23 is reeds rond 1600 afgebroken en daardoor niet meer herkenbaar op de negentiende eeuwse kaarten. Mogelijk betreft het de voorganger van boerderij Bloemheuvel die verder naar het oosten ligt.

Verstoringsen

- De begraafplaats is tussen 1872 en 1897 aangelegd en is in de loop van de tijd uitgebreid, waardoor eventuele archeologische resten ter plaatse sterk zijn aangetast of zelfs vernietigd
- Als gevolg van twintigste eeuwse ontwikkelingen heeft langs de Koepellaan op beperkte schaal bebouwing plaatsgevonden. De aanleg van het volkstuincomplex inclusief bebouwing heeft mogelijk nadelige gevolgen

gehad voor eventueel aanwezige archeologische resten. Als gevolg van deze activiteiten mag verwacht worden dat deze perceeldelen (deels) verstoord zijn.

- Het gebied ten zuiden van de Holevoetlaan, tussen de Hovenierslaan en de Nieuwstraat, is als gevolg van bebouwing zwaar verstoord.

Gespecificeerd verwachtingsmodel voor het gehele plangebied.

Voor alle perioden geldt dat de dekzandkop/welving een hoge verwachting heeft. Opgemerkt moet worden dat uit de gemeente Scherpenzeel slechts een tweetal Steentijd vindplaatsen bekend zijn, terwijl vondsten uit de Late Prehistorie tot en met de Vroege Middeleeuwen tot op heden ontbreken. De ligging van de dekzandkop in de onmiddellijke nabijheid van de Luntersche Beek betekent dat de dekzandkop van oudsher in potentie een aantrekkelijke woonplaats geweest kan zijn. De vondst van een vuursteenafslag bevestigt dit. De begraafplaats en het volkstuincomplex hebben de mogelijke waarden naar verwachting sterk aangetast.

Aangezien de Gelderse Vallei wordt gekenmerkt door natte laagtes en veenvorming ligt het niet in de verwachting dat in de zones met lage verwachting archeologische resten worden aangetroffen. De ligging van de mogelijk middeleeuwse boerderijen (20, 21 en 23) betekent echter dat de aanwezigheid van archeologische resten in dit gebied niet op voorhand kan worden uitgesloten. Bewoning wordt vooral verwacht vanaf de late Middeleeuwen toen het gebied werd ontgonnen en de eerste boerderijen werden gebouwd. Tot deze ontginningsfase behoren mogelijk ook de genoemde huisplaatsen.

Gespecificeerd verwachtingsmodel voor de deelgebieden plus aanbeveling voor vervolgonderzoek

- A. Heijhorst. Met uitzondering van een smalle strook langs de Holevoetlaan waar zich de rand van een dekzandrug bevindt, heeft de rest van het gebied een lage verwachting voor alle perioden. Een groot deel van het gebied is naar verwachting verstoord als gevolg van de bestaande/voormalige bebouwing (sporthal) en de bijbehorende infrastructuur. Dit geldt niet voor perceel 2349 (grasland) dat een lage verwachting kent. Intacte archeologische resten worden in dit deelgebied niet verwacht. Geadviseerd wordt om in geval van toevalsvondsten, mede gelet op art. 53 van de Monumentenwet, deze door de regio archeoloog namens het college van Burgemeester en Wethouders te laten beoordelen. Eventuele toevalsvondsten dienen gedocumenteerd te kunnen worden, binnen de uitvoeringswerkzaamheden dient hiermee rekening gehouden te worden. Indien het gebied ten westen van de Nieuwstraat verder wordt ontwikkeld dient in eerste instantie een verkennend booronderzoek duidelijkheid te geven over de intactheid van het eventuele bodemarchief. Daarbij gaat met name de aandacht uit naar de erven 25 en 20 en de dekzandwelving in de zuidhoek van dit deelgebied.
- B. Koepellaan. Binnen dit gebied bevindt zich een dekzandkop/welving met een middelhoge/hoge verwachting voor met name de Steentijd. De vondst van een vuursteenfragment kan als een extra aanwijzing worden gezien. Voor de Bronstijd tot en met de Vroege Middeleeuwen geldt vanwege het ontbreken van vondsten in de gemeente en de 'natte' ligging een middelhoge tot lage verwachting, maar archeologische resten uit deze

perioden kunnen niet worden uitgesloten. Twee locaties (21, 23) waar mogelijk middeleeuwse boerderijen hebben gestaan, kennen een hoge verwachting voor de late middeleeuwen. In de onmiddellijke omgeving van deze locaties dient een verkennend/karterend booronderzoek te worden uitgevoerd om de ligging, omvang en fysieke staat vast te stellen. In verband met de mogelijke aanwezigheid van bouwhistorische resten op de genoemde locaties dient op een later moment rekening te worden gehouden met bouwhistorisch onderzoek. Om de verwachting voor het overige deel van het gebied met een middelhoge/hoge verwachting te toetsten dient in het hele gebied eerst een verkennend booronderzoek te worden uitgevoerd met als doel de begrenzing van dit gebied nader vast te stellen en de intactheid van de bodem vast te stellen. Dit laatste kan als een indicatie worden gezien van de intactheid van eventuele archeologische resten. Tijdens de eventuele karterende fase dient het onderzoek zich met name te richten op de aanwezigheid en omvang van eventuele archeologische sites. Gezien het beperkte oppervlakte (incl. bekende verstoringen begraafplaats en erf) ca. 3 ha, valt te overwegen om de verkennende fase samen te laten vallen met de karterende fase. De resultaten van het verkennende / karterende booronderzoek kunnen ertoe leiden dat een vervolgonderzoek noodzakelijk is. Bij het booronderzoek dient met name aandacht te worden besteed aan de vraag of er wel of niet sprake is van een beekmeander. Indien ook het overige gebied binnen de plangrenzen wordt ontwikkeld dient ook voor dit deel in eerste instantie een verkennend booronderzoek te worden uitgevoerd. Daarbij is het van belang dat in het oostelijke deel van het gebied een zone met een middelhoge verwachting voorkomt (gebied met dekzandwelingen).

Geraadpleegde bronnen:

- Kaarten van De Man (1805)
- Kadastrale Minuut 1832 (Watwaswaar)
- Bonnekaarten 1870 - 1931
- Bodemkaart kaartblad 32 Amersfoort
- Geomorfologische kaart 32 Amersfoort Stiboka (1983)
- Archeologische waarden- en verwachtingenkaart gemeente Scherpenzeel (RAAP 2009)
- Archeologische landschappenkaart gemeente Scherpenzeel (RAAP 2009)
- F. van Oosterhout, 2009: Archeologische monumentenzorg in de gemeente Scherpenzeel, Toelichting op de archeologische waarden- en verwachtingskaart met AMZ-adviezen, RAAP rapport 1797.